

УДК 316. 422 (477)

ШУСТ Н.Б., Міністерство освіти і науки України, м. Київ, Україна

Шуст Наталія Борисівна – доктор соціологічних наук, професор, заступник начальника Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України. Коло наукових інтересів: проблеми соціальної модернізації, соціологія освіти.

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті автор наводить порівняльний аналіз традиційного і сучасного суспільства та визначає основні соціальні орієнтири українського суспільства.

The author of the article gives analysis of traditional and modern society, comparing both of them, and determines main social orientations of Ukrainian society.

Нинішній напрям руху України до сучасного ринкового суспільства не можна визнати найоптимальнішим. Модель реформування реалізувалась нижче тих можливостей, які були накопичені в попередні роки і які існували в суспільстві до початку реформи. А втім, поряд з такими негативними процесами, як маргіналізація значних верств населення, глибока майнова диференціація, загострення соціальної і матеріальної нестабільності в суспільстві, недовикористовування науково-технічного потенціалу, в суспільстві відбуваються інституційні зміни, з'явився новий тип господарського суб'єкта, для якого характерна орієнтація на інноваційну, незалежну від держави економічну діяльність. Все це заклало основи для підвищення здатності українського суспільства до модернізації і прогресу.

У сучасних наукових дослідженнях дедалі активніше долається поділ суспільства за формаційною ознакою або за способом виробництва і домінує розгляд єдиного цивілізаційного процесу від традиційного суспільства до сучасного.

Традиційне суспільство – переважно аграрне суспільство, основане на простому відтворенні, ручній праці, низькому динамізмі соціокультурних процесів. Натомість сучасне модернізоване суспільство відрізняється високою нормою накопичення ресурсів для розширеного відтворення, у його матеріальній основі лежить

індустріальне виробництво, реально існує плюралізм культур і духовності, динамічно розвивається соціальна сфера.

Традиційне і сучасне суспільство визначаються принциповою відмінністю в поведінці і взаємовідносинах людей. Перше функціонує на основі вироблених норм, традицій і забезпечує успіх тим, хто їм слідує і сприяє їх збереженню. Друге базується на інноваційній поведінці, яка існує за старими нормами, зв'язками, відношеннями [1].

Домінування традиції над інновацією в традиційних суспільствах призводить до того, що встановлюється межа допустимих інновацій, а самі вони використовуються для збереження традиції і тому не здатні змінити традиційні соціальні структури.

Що ж стосується модерністських чи сучасних суспільств, то їх характеризує орієнтація на інновацію, відмова від традиції або використання, – та лише тією мірою, якою вона не стоїть на перешкоді реалізації інновацій.

Фокусом сучасних суспільств виступає індивідуальність, яка базується на перехресті, інновації, секуляризації, демократизації. Активна діяльність заради майбутнього, а не тільки сьогодення, породжують тип трудоголіка, постійно готового до життєвих перегонів. Таку людину вирізняють інтерес до всього нового, готовність до змін, орієнтація на інформацію, серйозне відношення до часу і до його виміру,

планування ефективності, особистісна вартість, партикуляризм і оптимізм [2].

У процесі тривалого історичного розвитку сучасне суспільство сформувало інститути, норми і цінності та відповідні йому типи економічної, політичної, правової і соціальної організації. Їх існування надає індивіду достатньо свободи, щоб робити свій вибір і реалізовувати свій потенціал, чітко усвідомлювати свої права та інтереси, а також діяти у відповідності з раціонально поставленою метою.

Цілком очевидно, що більшість існуючих країн не можуть претендувати на те, що в них існують виключно сучасні чи традиційні системи і відносини. У цьому випадку йдеться про те, які моделі поведінки людей – традиційні чи сучасні – домінують у конкретному суспільстві і визначають його розвиток.

У науковій літературі щодо напрямів модернізації виокремлюються такі її моделі:

1. Модель відкритої для світу економіки, у якій економічне зростання є результатом участі у високого рівня світовій конкуренції (форсований, зовнішньоорієнтований шлях).
2. Закрита економічна система з високим рівнем державного втручання в господарство та ізоляцією вітчизняних галузей і підприємств від світового господарства (орієнтація на внутрішні стимули розвитку) [3].

Вибір того чи іншого варіантів розвитку залежить насамперед від світоглядної позиції людей, які приймають відповідні рішення на державному рівні. Методологія сучасного аналізу не дозволяє застосувати пряму онтологізацію теоретичних абстракцій, а кожний ракурс інтерпретації не може розглядатись як єдиний.

Вибір шляху розвитку України може вирішуватись тільки на перехресті цих ракурсів, які викривають загальносвітові тенденції, українську специфічність та її геополітичні інтереси. Тому пропонується новий підхід, при якому ставиться завдання досягнення раціонального договору про базові національно-державницькі інтереси та цінності. Умова і мета договору – подолання конфлікту між представниками ворогуючих напрямів на ґрунті простого розуміння того, що без розвитку Україна не зможе стати цивілізованою країною, що без усвідомлення своїх національно-державницьких інтересів і власної ідентичності вона не зможе модернізуватись. Така ідеологія не може вирішити проблему єдності країни, оскільки за зіткненням поглядів стоїть боротьба інтересів.

Така постановка проблеми вибору шляху розвитку змушує звернутись до питання, а що, власне, являє собою модернізація такого суспільства, як Україна?

Модернізація – це процес технологічних, економічних, соціокультурних і політичних змін у суспільстві, які кардинально впливають на його економічну організацію, соціальну стратифікацію, ціннісні уявлення і, загалом, на повсякденне життя людей.

Модернізація супроводжується поширенням західного раціоналізму, сцієнтизму, орієнтацій суб'єктів на економічне зростання і технічний прогрес, збільшенням уваги до природи, зростанням популярності ідей соціальної рівності та індивідуальної свободи.

На що мають бути передусім спрямовані зусилля, щоб Україна включилась у реалізацію нового глобального проекту? Основне завдання держави полягає в тому, щоб ініціювати інноваційну переорієнтацію соціально-гуманітарної сфери та економіки.

Невід'ємною складовою такої моделі, безперечно, є науково-інноваційна сфера, завдяки якій країни – світові лідери створили свої сучасні динамічні та мобільні економічні і соціальні системи. Наша держава має реалізувати власний науково-технологічний потенціал, бо накопичення ресурсів і парадигмальні зміни стають зараз основою інноваційного розвитку сучасного суспільства. Це пов'язано з низкою чинників:

1. У сучасному світі інноваційний потенціал є ключовим чинником соціального та економічного оновлення країни.
2. У глобальній економіці, яку визначають новітні технології, традиційно потужна науково-технічна база України стає однією з головних конкурентних переваг у боротьбі за місце в новому світовому економічному порядку.
3. Саме від розвитку цієї сфери залежить місце країни у міжнародній системі розподілу праці. Реалізація інноваційного потенціалу визначатиме, чи посіде Україна гідне місце серед світової еліти, яка задає темпи науково-технічного прогресу, чи опиниться у ролі сировинного додатку та ринку дешевої робочої сили, і, таким чином, остаточно втратить інвестиційну привабливість та перспективу.

Інноваційні процеси різного масштабу, взяті в їх ієрархічному підпорядкуванні і взаємодії, становлять основу і служать “рушійною силою” усіх процесів розвитку соціальних технологій, тобто забезпечують не керований, а самокерований розвиток. Суть справи не в насильницькій переробці структур знання, “когнітивних ніш”, утворюваних ними “орнаментів”, а в тім, щоб дати простір для саморегуляції, щоб знання саме виходило на ідеальні структури. У цьому – суть соціальних технологій.

Сучасне розуміння системного підходу базується на уявленні про саморух як головне джерело розвитку. Розвиток системи нерозривно пов'язаний з їх якісним перетворенням. При цьому кожний наступний ступінь розвитку діалектично заперечує попередній, при цьому зберігаючи її позитивний зміст.

Виокремимо системоутворюючі фактори, якісне перетворення яких буде трактуватись як розвиток технологій. У переліку таких факторів можна назвати:

- 1) людина, яка є елементом системи і одночасно має справу з нею як з цілим;

- 2) ідея, яка знаходиться в основі конструкції системи;
- 3) спроможність системи знімати ускладнення і проблеми.

Для розуміння механізму розвитку системи як технології важливо відзначити зміщення акценту з понять “стійкість”, “гомеостаз”, “організованість”, “структура” на поняття “зміна”, “нестійкість”, “революція”, “катастрофа”.

У центрі уваги сьогодні – нестійкість як фактор подальшого розвитку і стрибок, який практикується як відносно різкий перехід системи від одного якісного стану, нестійкого, в інший, стійкий. У результаті такого стрибка система переходить на якісно новий рівень і вступає в наступний цикл розвитку. Однак, щоб забезпечити умови таких змін, а саме: нестійкість, зв'язок визначеного типу з середовищем, наявність перспективних напрямів розвитку – система, що розвивається, повинна будуватись певним шляхом. Вона повинна бути відкритою, активною, інноваційно орієнтованою.

Специфіка відкритості системи, що розвивається, полягає в спроможності надходження речовини, енергії, інформації і виведення з системи вироблених і непотрібних продуктів. Не менш важлива для відкритої системи властивість до оновлення своїх структур і програм за рахунок цих потоків.

Така перебудова, а також протиріччя, що виникають при цьому, є умовами зростання нестійкості системи, а значить, можливість стрибків у розвитку.

Відкритість інноватики віддзеркалює її здатність, з одного боку, переробляти вироблені ідеї, способи праці, форми взаємодії в різні сфери життя і діяльності людей, а з іншого – засвоювати нові ідеї, методи, взагалі інформацію, які виробляються в науковій і практичній діяльності, перебудовуючи і розвиваючи за рахунок цього свою структуру.

Інноваційна сутність держави полягає в орієнтуванні на нові шляхи і засоби вирішення проблем, у постійному оновленні соціальних технологій. Тому головне питання державної науково-технічної та інноваційно-промислової політики – це реалізація власних конкурентних переваг, зміцнення позицій вітчизняних виробників на глобальному ринку. Стратегічне завдання держави полягає в концентрації фінансового та інтелектуального капіталу на нових пріоритетних напрямках, створенні нових конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій – національних економічних лідерів, здатних виконати функцію локомотивів розвитку. Цьому сприятиме створення згідно з національним законодавством перших в Україні технопарків.

Науково-технологічні та соціально-інноваційні досягнення стають наочним проявом сучасних економічних стандартів суспільного розвитку. Україна зможе посісти гідне місце в регіональному економічному та соціально-гуманітарному просторі,

якщо їй вдасться зберегти та примножити свій потенціал у високотехнологічних і наукомістких галузях економічної сфери суспільства.

Одним із головних негативних причиноутворюючих факторів, що впливають на соціально-гуманітарну сферу, є її екстенсивний характер, обумовлений низкою історичних та культурних причин. Подолання ситуації, що склалася, можливе тільки тоді, коли розвиватиметься інтенсивна, економічно самодостатня та економічно продукуюча соціальна система, базовою характеристикою якої має стати висока соціальна мобільність. Такий розвиток неможливий без втілення новітніх соціальних, економічних та менеджерських технологій. Тому науково-технологічні та соціально-інноваційні досягнення стають наочним проявом сучасних економічних стандартів суспільного розвитку.

Втілення соціальної політики, спрямованої на розв'язання проблем кожної людини, перехід від стратегії державного патронату до стратегії економічного стимулювання стають концептуальними засадами структурування нового типу громадськості, а разом з тим і громадянського суспільства. За подібних умов набуває виняткового значення формування нового типу психології людини – психології і громадянина.

Одночасно суттєву роль в актуальній адаптації населення до реформ відіграють цінності. Цінності – це узагальнена мета і шляхи їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають індивідам реалізувати соціально схвалений вибір.

Руйнування системи цінностей веде за собою кризу – це відноситься і до суспільства в цілому, і до окремої особистості, а вихід із кризи можливий тільки із створенням нової системи цінностей, яка зможе інтегрувати нові і старі цінності.

Одним із найважливіших завдань держави в формуванні нових цінностей є необхідність створення нової економічної і соціальної психології та стилю життя громадян, стимулювання зростання індивідуальної економічної свідомості та ініціативи, які стають визначальними чинниками розвитку економіки та соціально-гуманітарної сфери.

Отже, реформа соціальної сфери, формування нового ціннісного світогляду, створення механізмів ефективної соціальної держави – це ключ до економічного піднесення.

Криза викликала руйнування старої системи цінностей і водночас народження нової. Вона формується шляхом поступового розширення цінностей демократичного суспільства, у матеріальній основі якого економіка, що діє на ринкових принципах.

В умовах сучасної України цей процес деформований вже внаслідок того, що створення ринку йде не демократичним шляхом, а під тиском інтересів бюрократії та кримінальних структур.

Констатація цього очевидного факту є лише свідомством неоптимальності обраної моделі реформування економіки. У визнаннях авторів економічної реформи, початої з шокового варіанта, присутні недовіра у здатності населення засвоїти і реалізувати в своїй практиці ліберальні ідеї, використати ту свободу, яку відкрила реформа. У тому, що реформа була загублена, вони обвинувачують “нецивілізованих бізнесменів” – недостатньо культурних у своїх справах, чиновництво – корумповане, кримінальне співтовариство – жорстоке і властолюбне. Але при цьому найбільше невдоволення викликає поведінка основної маси населення, нездатної, яка не вміє оцінити надані їй можливості.

Тут виникає питання – якою мірою реформатори були поінформовані про особливості соціального і професійного складу населення, його життєві уподобання, ціннісні орієнтації і, взагалі, про його психологію, що насмілилися запропонувати такий варіант реформування, який увійшов у протиріччя з національною традицією і культурним середовищем.

Ілюзії відносно того, що західний досвід може бути механічно перенесений на український ґрунт, виникають через слідування реформаторів давній концепції “економічної людини” і пов’язаній з нею абсолютизації бажання до прибутків та багатства як індивідуального і суспільного мотиву. У рамках цієї концепції, реалізованої на Заході, “економічна людина” уявляється тотально керованою. Концепція “економічної людини” трактує індивіда як внутрішньо суперечливий, узагальнений тип, який поєднує в собі альтруїзм і егоїзм. Ця концепція, сформована А. Смітом, лягла в основу буржуазної політичної економії. У ній, за словами С. Булгакова, людина розглядається або як тварина, або як повний чи пустий мішок з грошима.

Перші роки реформ показали, що для українського менталітету не характерне домінування західного типу мотивації. В Україні в галузі трудових відносин переважає тип взаємовідносин, який визначається як патерналізм. Незважаючи на ускладнення зв’язків людей в економіці, криміналізацію господарського середовища і меркантилізацію відношень повсякденного спілкування, модернізація не торкнулась глибинних основ українського архетипа, який визначається у сфері економічного світогляду общинною психологією, великим значенням духовної субстанції. Але вже

перші роки економічної реформи і в цілому модернізації суспільства визначили нові тенденції зміни структури цінностей населення. В Україні набирає силу процес модернізації системи цінностей. Так, велике розповсюдження отримали цінності сучасного західного суспільства – свобода, незалежність, ініціативність при одночасному зниженні таких цінностей традиційного суспільства, як самопожертва, вірність традиціям, вільність як необмежена законом свобода. Крім того, у масовому масштабі відбувається раціоналізація системи цінностей – відмова від попередніх ідеологічних міфів у бік раціональних аргументів. На наш погляд, подолання економічного відставання можливе для України не на шляхах злому історично сформованої психології народу, а з використанням сформованого типу мотивації в праці – більш складного та ідеологізованого, ніж на Заході.

Сучасне деформоване і ліберальне суспільство західного типу породило відчуження людини, яка добивається самореалізації у вигляді безмежної реалізації своїх свобод. Втрата зв’язку громадянських прав і громадянських обов’язків призводить до суспільної дезінтеграції і аномалії. Подібні процеси почали проявлятися і в Україні.

У сучасних умовах в Україні є унікальний шанс сконцентрувати всі можливі ресурси на шляху реформування. Історична необхідність полягає в здійсненні кроків, спрямованих на досягнення високих стандартів європейської соціальної та економічної стабільності, інноваційного простору.

Цей адаптаційний процес має зосередитися, передусім, на таких знакових для нашого суспільства моментах, як:

- 1) формування нової ціннісно-нормативної системи;
- 2) конструювання єдиної української соціальної ідеї;
- 3) оформлення цілісної та адекватної новим умовам соціальної політики.

Ці три компоненти мають стати складовими частинами національної ідеї, яка об’єднала б суспільні зусилля на подолання соціально-економічної кризи, а також стала одним із чинників інтеграції у європейський соціально-інноваційний та гуманітарний простір [4].

Інший аспект нової соціальної політики – перехід до сучасного типу соціально-інноваційної політики, який забезпечив би формування демократичної, активної, соціально-орієнтованої і мобільної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В.Г. Мир живого: системность, эволюция и управление. – М., 1986. – С. 74.
2. Inkeles A., Smith D. Becoming Modern Individual Change in Six Developing Countries. – Cambridge, 1974. – P. 15-35.
3. Козловский В.В., Уткин А.И., Федотова В.Г. Модернизация: от равенства к свободе. – СПб., 1995. – С. 194.
4. Семиноженко В. Україна: гуманітарний проект – XXI // Голос України. – 2000. – 1 березня.